

УДК 340.137(477):341.174(4)

О. Вишняков,

доктор юридичних наук, завідувач кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄС

Європейські прагнення України ставлять перед правовою наукою завдання розробити відповідну цілісну правову концепцію. Дослідженнями українських правознавців В. Н. Денисова, М. М. Гнатовського, О. Р. Кібенко, Л. А. Луць, В. І. Муравйова, М. М. Миківича, Р. А. Петрова та ін. вже створено загальний її базис. Разом з тим виникають специфічні проблеми, пов'язані із запропонованою Європейською комісією, обмеженою євроінтеграцією України, тобто економічною інтеграцією на тлі політичної асоціації, але без повноформатного членства в ЄС. Метою статті є визначення правових механізмів, що відповідали би підготовці та реалізації цього етапу євроінтеграції.

Згідно з Законом про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС [1], процес адаптації включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких має досягтися певний ступінь відповідності законодавству ЄС. Перший етап було розраховано орієнтовно на 2004–2007 рр., але, як вказано у Програмі, «періоди наступних етапів... визначатимуться залежно від результатів, досягнутих на попередніх етапах, економічної, політичної та соціальної ситуації, яка складається в Україні, а також взаємовідносин України і Європейського Союзу» (Розділ IV). У сфері нормотворчої роботи на першому етапі має створюватися механізм адаптації законодавства «в тому числі щодо перевірки проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* Європейського Союзу» (Розділ V).

Виходячи з аналізу Закону, адаптація до законодавства ЄС має за мету не досягнення відповідності, а лише створення механізму для її досягнення, початкове пристосування діючої правової системи України до права ЄС. Це лише підготовча стадія правової інтеграції як такої. Вона має за мету не входження до правового поля ЄС, а лише, так би мовити, «перше наближення». Якоюсь мірою це підтверджується статтею 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС [2] (УПС), якою передбачається «наближення» (*англ.* — *approximation*) законодавства України до законодавства ЄС. Мається на меті поступово зробити законодавство України сполучним (*англ.* — *compatible*) з законодавством ЄС шляхом виявлення суперечностей та одностороннього зняття контрверсійних положень (до речі, у офіційній українській версії УПС замість терміну «сполучний» помилково вживається термін «відповідний», що спотворює сутність ст. 51 УПС, встановлюючи для України зобов'язання, яке на неї насправді не покладено) [3]. Характерно також, що в україномовній версії Плану дій Україна — ЄС 2005 р. [4] термін «адаптація» застосований як заміник терміну «наближення» («*approximation*»), що фігурує в англійській версії. Тут ми маємо так чи інакше підміну термінології, тим більше, що термін «адаптація» має чіткий зворотний переклад — *adaptation*. Наразі в документі, що прийнятий на засіданні Плану дій — «Порядку денному асоціації Україна — ЄС» 2009 р. [5] термін «*approximation*» адекватно перекладений як «наближення», а термін «адап-

тація» взагалі відсутній. Скоріш за все, це свідчить про те, що термін «адаптація», уведений в обіг ще Указом Президента України від 11 червня 1998 р. [6], залишається понятійним інструментом для «внутрішнього користування» в Україні як «третій» відносно ЄС країні.

Термін «наближення» (апроксимація) не дорівнює терміну «адаптація», бо застосовується Європейським Союзом як для третіх країн (в тому числі для України), так й до країн-членів ЄС, причому для останніх значення цього терміну є дещо іншим — не «наближення до...», а «зближення» (наприклад, назва Глави 3 Розділу VII Частини третьої Договору про функціонування ЄС [7] — «Зближення законодавств»). Разом з тим, порівнюючи термінологію УПС та Закону про Загальнодержавну програму адаптації, можна прийти до висновку, що для законодавства третіх країн як «адаптація», так й «наближення» відображають незалежно від національної термінологічної версії лише підготовчий етап інтеграції до правової системи ЄС. Що ж до «відповідності» (термін, який вживається у Законі), то її досягнення не є необхідним на підготовчій стадії адаптації, воно притаманне наступному етапу інтеграції — етапу, на якому «відповідність» до права ЄС досягається та постійно підтримується на майбутнє у повному обсязі. На цьому наступному етапі наближення до законодавства ЄС здійснюється вже не тільки ендогенним шляхом, але й за допомогою зовнішніх, екзогенних чинників — міжнародних договорів. Такими виступають, зокрема, договори про асоційований статус щодо ЄС та угода про вільну торгівлю з ЄС, угода про створення митного союзу (наприклад, Туреччина) або про спільний економічний простір (деякі країни Європейської асоціації вільної торгівлі). На завершальному етапі — виникає новий чинник інтеграції до ЄС — наднаціональне регулювання з боку вторинного законодавства ЄС, а щодо міжнародно-правового чинника, то він змінює об'єкт — ним становляться відносини членства в ЄС.

Що стосується перспективи входження України до внутрішнього ринку ЄС,

то заходи з адаптації та наближення як такі забезпечити його неспроможні, бо це потребуватиме у якості результату вже не «сполучності», а більш високого, завершального підготовчого ступеню правової інтеграції, який у документах «Європейської політики сусідства» [8] (ЄПС) визначається як «вирівнювання» (*англ.* — *aligning*) щодо права ЄС. Такий результат дає основу для переходу від підготовчого до наступного етапу — до відповідності законодавству ЄС та створення спільного правового простору. Це, у свою чергу, потребуватиме подальшого переходу України до завершального етапу процесу правової інтеграції.

На всіх етапах європейської правової інтеграції використовуються механізми гармонізації та уніфікації правових норм. Варто відзначити, що гармонізація та уніфікація правових норм держав-членів ЄС здійснюються як конвергенція національних правових систем через наднаціональні механізми ЄС. Для країн-потенційних кандидатів, таких як Україна, — це конвергенція щодо правової системи ЄС, а не щодо національних систем країн-членів ЄС, причому без участі наднаціональних регуляторів, через суто національні або через міжнародно-договірні регулятори.

В умовах ЄС правова гармонізація обумовлюється змішаною компетенцією ЄС з певних питань та супроводжується обов'язковим приведенням законодавства країн-членів у відповідність до директив, що їх видають Європарламент спільно з Радою ЄС, Рада ЄС та Єврокомісія. При цьому кожна країна-член ЄС має право на свій розсуд обирати шляхи і способи досягнення визначеної у директиві мети — сполучності та несуперечності норм національних законодавств з того чи іншого питання. Для країни, що не є членом ЄС, гармонізація є механізмом, через який норма національного законодавства добровільно «підтягується» як мінімум до стану сполучності, несуперечності щодо законодавства ЄС в цілому, тобто не тільки щодо директив ЄС (хоча практично саме вони виступають у якості взірця).

Як показала практика приєднання до ЄС, гармонізація законодавства країн-кандидатів у члени ЄС на етапі переходу до членства має результатом те, що гармонізовані норми країн-кандидатів не містять специфіки проблем та інтересів цих країн або умов, що у них існували [9, р. 201–205], тобто є в даному сенсі дещо штучними. На нашу думку, головна причина в тому, що країна на цьому етапі не приймає участі у наднаціональному нормотворенні та регулюванні. В результаті для такої країни її національна правова норма в результаті гармонізації щодо норм наднаціональних може стати занадто «авангардною», незбалансованою щодо стану реальних відносин у даній країні, які вона регулює, тоді як для іншої країни, що не є членом ЄС, наднаціональна норма може бути адекватною або навіть виявитися дещо «відсталою».

Отже, добровільна гармонізація законодавства третіх країн щодо правових норм ЄС — це, скоріше, результат співставлення можливих негативних наслідків незбалансованості та передчасності гармонізаційної норми щодо реальних відносин у конкретній країні з більш переважаючими позитивними наслідками, перш за все, — з можливістю доступу за допомогою гармонізованих правових норм до внутрішнього ринку ЄС та досягнення тим самим більшого економічного ефекту. Для України таких нелегких рішень потребуватиме, наприклад, запровадження зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС, яке може статися лише за умови гармонізації законодавства (з питань регулювання цін, відшкодування ПДВ, технічного регулювання та ін.) з нормами та стандартами СОТ та відповідними торговельними та податковими нормативними актами ЄС, хоча до цього поки що не завжди може спостерігатися реальна готовність.

Іншим механізмом правової інтеграції виступає уніфікація законодавства. Одним із шляхів уніфікації законодавства країн-членів ЄС є наднаціональний шлях, тобто уніфікація через регламенти Європарламенту і Ради ЄС, Ради ЄС та Єврокомісії, які є обов'язковими, не

потребують їх запровадження через національне законодавство, діють напряму, «через голову» національних влад. Останні лише приймають опосередковану участь у їх виробленні. Для третіх країн, зокрема, для України, уніфікацією щодо права ЄС буде добровільне прийняття національних актів, тотожних будь-яким конкретним актам ЄС (тобто не тільки регламентам, хоча взірцем практично виступають саме регламенти ЄС). Правова адаптація на такому рівні відповідала би тезі концепції «сусідства» щодо вищезазначеного «вирівнювання» законодавства країни-«сусіда» відносно права ЄС. Треба зазначити, що в нормотворчій практиці України уніфікація вже широко застосовується, наприклад у сфері стандартизації, якісних товарних показників, статистичних категорій тощо. Так, наказом Держстандарту України від 02.07.1998 р. № 459 було затверджено Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) [10], базовану на міжнародній Гармонізованій системі опису та кодування товарів (ГС), а також на Комбінованій номенклатурі Європейського Союзу (КС), уведеної регламентом Ради ЄС [11] (з наступними змінами). Наразі в Україні застосовується оновлена редакція УКТЗЕД, що враховує нову редакцію ГС та КС. Саме за нею побудовано товарну номенклатуру в оновленому Митному тарифі України [12]. Взірцем для «вирівнювання» міг би в подальшому стати й модернізований Митний кодекс ЄС [13]. Треба зазначити, що, на відміну від країн-членів ЄС, які мають, як правило, у процесі уніфікації скасовувати свої національні акти, заміщуючи їх уніфікованими актами ЄС, треті країни можуть, не скасовуючи своїх актів, лише замінити їх текстом акту ЄС.

Можна стверджувати, що інтеграція до права ЄС як процес співпадає з програмою правової реформи в Україні. Але за строками тут можуть бути розбіжності, оскільки для адаптації законодавства як підготовчого етапу в процесі інтеграції досить навіть пристосування права у певних питаннях чи правових галузях (за ст. 51 УПС це здебільшого галузі ре-

гулювання в економічній сфері), тоді як правова реформа — це зміна в іпостасі всебічній, що охоплює правотворчість і правореалізацію в найширшому їх значенні. Отже, адаптація може завершитися значно раніше за правову реформу, причому необов'язково завершитися членством в ЄС. Можна також стверджувати, що процес конвергенції відносно права ЄС є лише частиною правової реформи, значно ширшої за цілями та завданнями. У всякому разі інтеграція щодо права ЄС має координуватися саме з останніх позицій. Не можна не погодитися з М. М. Гнатовським в тому, що, зважаючи на субсидіарний та пропорційний характер правової системи ЄС, основним напрямком для входження до європейського правового простору має бути не тільки і не стільки апроксимація законодавства, скільки реформування всієї правової системи за європейськими стандартами, які містяться у документах ОБСЄ, Ради Європи та ЄС, а також із врахуванням національної правової практики держав-членів ЄС [14, с. 177].

Щодо зближення, то, як влучно відзначає С. С. Алексєєв (він має на увазі зближення не тільки національних та релігійних правових систем, а й зближення публічного і приватного права), воно є лише зовнішнім проявом більш глибоких процесів, що перетворюють світ права, які можуть бути названі правовою конвергенцією, або правовою глобалізацією, що в результаті породжує нову однотипність, «право цивілізованих народів». В цьому контексті правова конвергенція має «власні» засади, які полягають у єдності інтелектуального змісту права, у його першооснові, невід'ємності від розуму, у пов'язаних з цим традиціях і спрямованості суспільної думки, особливо — правознавства [15, с. 115].

Як би там не було, Україна має достатнє національне законодавче «покриття» для, так би мовити, «виконання і перевиконання» зобов'язань на рівні УПС та документів, прийнятих на її розвиток, щодо «наближення» (апроксимації). Але передбачене ЄПС «вирівнюван-

ня» законодавства «сусіда» щодо *acquis* ЄС є, вочевидь, більш високим ступенем правової інтеграції відносно «наближення» задля «сумісності» (УПС). Тобто, вочевидь, ЄПС йде далі. Задля того, щоб ті чи інші країни-«сусіди», які прагнуть втілення подальших реформ, закріплювалися на внутрішньому ринку ЄС, а їх інтеграція та процеси лібералізації забезпечували функціонування «чотирьох свобод» (для товарів, послуг, капіталів та осіб), ЄС має бути готовим до тісної співпраці з такими країнами у відбудові їх здатності не тільки до «вирівнювання», а й до «імплементативної частини» *acquis* ЄС (правового доробку ЄС) у законодавстві України. Це означатиме новий етап правової інтеграції, що може включати уніфікацію через тотожне відтворення на національному рівні третьої країни існуючих в ЄС правил.

Інтеграція як процес має для третіх країн здебільшого односторонню динаміку. Але «конвергенція», про яку йдеться у документах ЄПС, не виключає за сенсом цього терміну правового взаємопроникнення та скоординованих змін в законодавстві з обох боків (третьої країни та ЄС). Для ЄС це, наприклад, скасування для України презумованого для неї законодавством ЄС дискримінаційного статусу «країни з неринковою економікою» у антидемпінгових розслідуваннях [16]. Інший приклад — скасування щодо України дискримінаційного статусу «країни з державною торгівлею» при здійсненні імпорту процедур [17]. Отже, взаємне остаточне зняття торговельних бар'єрів означатиме перехід до реалізації режиму найбільшого сприяння, який закріплено в праві Світової організації торгівлі та задекларовано в УПС (Стаття 10).

Правовим механізмом участі України у внутрішньому ринку ЄС має бути згідно з ЄПС «конвергенція економічного законодавства» України та ЄС. Отже, виникає питання щодо змісту терміну «конвергенція економічного законодавства» (*convergence of economic legislation*). Звертає на себе увагу, що в УПС (ст. 51) використовується термін «наближення діючого і майбутньо-

го законодавства України до законодавства Співтовариства» (approximation of Ukraine's existing and future legislation to that of the Community). Порівняння термінів «конвергенція» та «наближення до...» приводить до висновку, що поява у документах ЄС категорії «конвергенція» є ознакою певного прогресу і має розумітися вже не як односторонній, а як двосторонній процес, змістом якого є зближення аж до взаємопроникнення. Примітно й те, що термін approximation, який використовується щодо більш широкого масиву законодавства, ніж «економічне», у Плані дій Україна — ЄС (2005 р.) було сформульовано вже як approximation with — «зближення з...» (а не «наближення до...»), — тобто вже йшлося про апроксимацію на її «конвергентній» стадії.

«Конвергенція економічного законодавства» пов'язується із перспективою взаємного відкриття економік та поступового зниження торговельних бар'єрів, що стимулюватиме інвестиції та зростання. З правової точки зору цей процес передбачає чутливість до змін в законодавстві одне одного. Практика показала, що така чутливість поки що реалізується в одному напрямку: позитивні заходи з боку України — позитивні заходи ЄС у відповідь, наприклад, деякі зміни в законодавстві України, які супроводжували ринкові перетворення та економічний поступ на початку нового тисячоліття, знайшли відповідний відгук у ЄС, що дало змогу підписати у 2003 р. двосторонній протокол про взаємний доступ до ринків товарів та послуг, що значною мірою забезпечило вступ України до СОТ.

Поняття «економічне законодавство» (economic legislation) не має чіткого значення в Україні. На наш погляд, воно включає широке коло правових питань та цілих правових галузей, що регулюють майнові відносини товарного характеру і тісно пов'язані з ними відносини. До цього кола, очевидно, належать правові блоки, визначені у першу чергу серед тих, що підпадають під процес «наближення» згідно з УПС (пункт 2 ст. 51). З точки зору системи права

України це, перш за все, господарське, а також цивільне, митне, зовнішньоекономічне, банківське, фінансове, регуляторне законодавство, законодавство про природні ресурси, державні закупівлі, захист прав споживачів, охорону праці, довкілля, ядерну енергетику.

Подекуди «конвергентні» зобов'язання України прямо пов'язуються з конкретними нормативними актами ЄС, хоча з обережним застереженням про імплементацію їх «принципів» або «основних принципів». Вже давно у різного роду урядових планах та заходах з виконання зобов'язань почали прямо вказуватися без застережень деякі конкретні нормативні акти ЄС, яких треба додержувати (наприклад, у п. 2.3.5 (81) розпорядження уряду від 22.04.2005 р. № 117-р — щодо оподаткування тютюнових виробів та алкогольних напоїв). Крім того, ця практика запроваджується через міжнародні угоди, — так, Договором про заснування Енергетичного Співтовариства [18] передбачено, що кожна сторона договору зобов'язується реалізувати положення нормативно-правової бази ЄС з енергетики. З цією метою Договір включає перелік конкретних нормативних актів ЄС та передбачає графік їх імплементації країнами-учасниками Договору. Разом з цим, на наш погляд, для імплементації конкретних актів законодавства ЄС існуючого в Україні адаптаційно-підготовчого механізму недостатньо, навіть щодо «основних», «рамкових» положень цих актів.

Практика країн-членів ЄС показує необхідність існування у конституціях положень, які забезпечують дію актів ЄС та їх верховенство, не зважаючи на те, що суди в змозі за різних резонів підтвердити передачу владних повноважень до ЄС та повноцінну дію права ЄС у тій чи іншій вітчизняній правовій системі. Д. Шоу вважає, що таке зазначення може відображати, зокрема, досвід країн ЄС, у конституціях яких прямо передбачено можливість обмеження у здійсненні національного суверенітету, за умов, які визначаються важливим національним інтересом, не зачіпають прав людини та підвалин демократич-

ного управління, та якщо це відповідає принципам рівності та взаємності [19, р. 430–431]. Такі наукові рекомендації заслуговують на увагу. В українському контексті впровадження, згідно з механізмами гармонізації та уніфікації, директив та регламентів ЄС як актів прямої дії можливе, на нашу думку, тільки за умови змін до Конституції України, які б передбачали самообмеження щодо суверенітету держави та надавали прямої дії на території України актам інститутів ЄС. Варто зазначити, що аналогічна проблема для України вже виникала при прийнятті Закону від 20 квітня 2004 р. «Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору» [20] (за участю Росії, Білорусі, Казахстану та України), оскільки, згідно із застереженням України, її участь в Угоді не має суперечити Конституції України. Це застереження є цілком зрозумілим, зважаючи, зокрема, на передбачене Угодою створення наднаціонального регулюючого органу з повноваженнями виносити обов'язкові для сторін рішення, тобто — по суті справи, передачу цьому органу частини державного суверенітету сторін Угоди. В умовах цього застереження вже неможливим було застосувати передбачений ст. 9 Конституції засіб усунення суперечностей між міжнародним договором та Конституцією — внесення змін до Основного закону України.

Отже, коли йдеться, в тому числі — у заходах, затверджених Урядом України, про «імплементацию» законодавства ЄС, йдеться поки що тільки про рівень «адаптації» та «наближення», тобто про добровільні заходи суверенної держави без посилань на владні інституції ЄС або про заходи на виконання міжнародних договорів з ЄС. Конкретні законодавчі акти ЄС виступають при цьому лише як акти опосередкованої дії. Так, регламенти як уніфікуючі акти в рамках ЄС у разі їх імплементування в Україні не мають властивості ім прямої дії. Це ж стосується й директив як гармонізуючих актів ЄС. Останні, незважаючи на необхідність їх впровадження через національний законотворчий механізм країн-

членів ЄС, визнані Судом ЄС такими, що мають пряму дію [21], принаймні «по вертикалі». Але за межами ЄС, на рівні «адаптації» та «наближення» вони такої властивості вже не мають.

Відносно близька перспектива «поглибленої» та «всеохоплюючої» зони вільної торгівлі [22], що передбачає право України на свою власну «частку» у внутрішньому ринку ЄС через запровадження «чотирьох свобод» ЄС для руху товарів, послуг, капіталів та осіб, означатиме практично набуття Україною статусу економічного учасника ЄС. Такий формат участі означав би надання Україні статусу, що відповідав би статусу учасника Спільного ринку Європейського економічного співтовариства зразка 50–90-х років минулого сторіччя. Варто зазначити, що у той період відбувався конституційний процес приведення правового поля країн-членів у відповідність до принципу пріоритету права ЄС. Цей процес, як відомо, відбувався або за допомогою конституційної юстиції (наприклад, у Німеччині та Італії), або шляхом внесення поправок до конституції (у Франції), або прийняття спеціального закону (у Великобританії).

На нашу думку, для того, щоб законодавчі акти ЄС мали в Україні притаманні їм властивості — пряму дію і обов'язковий характер стосовно суб'єктів права та верховенство стосовно національного законодавства, необхідним було б внести ці положення до змісту угоди з ЄС про асоціацію і підписати угоду після внесення відповідних змін до Конституції України згідно з частиною другою її статті 9. Важливішим з цих змін мало б бути доповнення Конституції положенням, що прямо визнавало би колізійний пріоритет міжнародного договору стосовно внутрішнього законодавства України.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, адаптація, конвергенція, гармонізація законодавства, уніфікація законодавства.

Стаття має за мету, з урахуванням «обмеженої інтеграції» України

до ЄС, викласти науковий підхід до інтеграційно-правових механізмів: адаптації, який має місце на першому, підготовчому етапі інтеграції, та конвергенції, який застосовуватиметься при входженні України до внутрішнього ринку ЄС незалежно від її повноформатного членства в ЄС.

Цель статьи, с учетом «ограниченной интеграции» Украины в ЕС, изложит научный подход к интеграционно-правовым механизмам: адаптации, который имеет место на первом, подготовительном этапе интеграции, и конвергенции, который будет применяться при вхождении Украины во внутренний рынок ЕС независимо от ее полноформатного членства в ЕС.

The article has for an aim to expound the scientific approach to integration-legal mechanisms taking into account the «limited integration» of Ukraine to the EU: adaptation, which takes place on the first, preparatory stage of integration, and convergence which will be used while joining of Ukraine the EU internal market regardless of full membership of Ukraine in the EU.

Література

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
2. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та державами-членами. Повний текст Угоди, підписаної між Європейським Союзом та Україною в Люксембурзі 16 червня 1994 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 24. — Ст. 1794.
3. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine // Official Journal of the European Communities, 1999 L 49. Хоча англomовна та україномовна версії вважаються автентичними, наш висновок підтверджується франкомовною автентичною версією УПС.

4. План дій Україна — Європейський Союз. — К.: ТОВ «Компанія Лік», 2006. — С. 6. Proposed EU/Ukraine Action Plan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.delukr.ec.europa.eu>

5. EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement / Partnership between the European Union and Ukraine. The Cooperation Council, Brussels, 15 October 2009, UE-UA 1056/2/09 REV 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europa.eu> Порядок денний асоціації Україна — ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію / Партнерство між Україною та Європейським Союзом. Рада з питань співробітництва, Брюссель, 15 жовтня 2009, UE-UA 1056/2/09 REV 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europa.eu>

6. Підрозділ 1 Розділу I Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11.06.1998 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — Ст. 870.

7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. — 2008, C. 115. — P. 1–388.

8. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament «Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for relations with our Eastern and Southern Neighbours». — Brussels, 11.3.2003. — COM (2003) 104 final, 11.3.2003. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europa.eu> ; Commission of the European Communities. Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy Paper. COM(2004) 373 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europa.eu> ; Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on strengthening the European Neighbourhood Policy, Brussels, 4 December 2006 / Strengthening the European Neighbourhood Policy. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.delucr.ec.eu.int> ; Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Global Europe: a stronger partnership to deliver market access for European exporters». — Brussels. — COM

/2007/final, 18 April 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europa.eu>.

9. Evans, Andrew *Voluntary Harmonisation in Integration between the European Community and Eastern Europe* / A. Evans // *European Law Review*, June, 1997. Vol.22, № 3. — P. 201–205.

10. Державний класифікатор України. ДК 017–98. Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності. Видання офіційне. — К.: Держстандарт України, 1998. — С. 3. Постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 р. № 1354 з 01.07.2001 р. введено в дію УКТЗЕД в редакції товарної номенклатури Митного тарифу України (Про Митний тариф України: Закон України від 5.04.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 18. — Ст. 781).

11. Regulation (EEC) 2658/87 on the tariff and statistical nomenclature and on the Common Customs Tariff (Official Journal of the European Communities 1987 L 256, p. 1).

12. Про внесення змін до Закону «Про Митний тариф України»: Закон України від 31.05.2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 49. — Ст. 2020.

13. Regulation (EC) No 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) (Official Journal of the European Union 2008 L 145, p.1).

14. Гнатівський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми / Гнатівський М. М. — К.: Видавничий дім «Промені», 2005. — 224 с.

15. Алексеев С. С. *Линия права* / Алексеев С. С. — М.: Статут, 2006. — 461 с.

16. Council Regulation (EC) No 384/96 of 22 December 1995 on protection against

dumped imports from countries not members of the European Community // *Official Journal of the European Communities*, 1996 L 56, p.1 (Art. 1 (2)); Council Regulation (EC) No 2117/2005 of 21 December 2005 amending Regulation (EC) No 384/96 on protection against dumped imports from countries not members of the European Community (Official Journal of the European Union, 2005, L 340, p.17).

17. Commission Regulation (EC) No 110/2009 of 5 February 2009 (Official Journal of the European Union, 2009, L 37. — P. 4).

18. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства від 25.10.2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_926 (Див. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15.12.2010 // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 9. — Ст. 11).

19. Shaw J. *Law of the European Union* / Shaw J. — New York: Palgrave, 2000. — 591 p.

20. Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору: Закон від 20.04.2004 // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 32. — Ст. 388.

21. Case 9/70 Grad (Franz) v. Finanzamt Traunstein (1970) Reports of cases before the Court (ECR) 825.

22. EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement / Partnership between the European Union and Ukraine. The Co-operation Council, Brussels, 15 October 2009, UE-UA 1056/2/09 REV 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.delukr.ec.europa.eu>.